

Radnici i kapitalizam

DOK su diskusiju *Radnici i nacionalizam* obeležili stavovi i svedočenja radnika učesnika protesta krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog veka, na narednoj, četvrtoj diskusiji u seriji *Radnici i politička proizvodnja ratova na Balkanu*, koja je održana 9. marta na temu *Radnici i kapitalizam, uloga radnika u nastajanju kapitalizma: radnici i kapitalistička država*, učešće su odbili i sadašnji i bivši radnici i rukovodioci Šipad komerca, nekadašnjeg jugoslovenskog giganta koji se raspao u ratu i privatizaciji. Na diskusiju jeste došao nekadašnji advokat radnika

i malih akcionara beogradskog Šipad komerca Branko Pavlović, koji je za njih rekao da se danas bune zato što su uzurpirali tuđu imovinu (sarajevskog Šipada) i zato što ne žele da rade. Ova tvrdnja je ostala bez odgovora. Deo odgovora za nedolazak radnika Šipad komerca da javno zastupaju svoju poziciju nalazi se u tekstu uvodničarke na diskusiji *Radnici i kapitalizam*, sociološkinje Nade Novaković. U ovom broju objavujemo njen tekst i teze za diskusiju drugog uvodničara, bivšeg direktora Metalservisa Aleksandra Krausa. Ivan Zlatić

Privatizacija i propast radničke klase Srbije

U tekstu se sociološki analiziraju, pojašnjavaju i opisuju osnovni tokovi privatizacije i tranzicije Srbije tokom poslednje dve decenije. Posebno se prati proces dezintegracije radničke klase i njeno pretvaranje u osiromašenu i marginalnu masu najvećih gubitnika tranzicije. Tu su i osvrtni na karakteristike starih/novih ekonomskih elita, odnos vladajućih i opozicionih partija prema privatizaciji i radnicima. Na primeru radničkih štrajkova se ukazuje na razmere atomizacije radničke klase, i odnos ignorancije od strane vlasti i ekonomske elite. Na delu su procesi tzv. prvobitne akumulacije kapitala i stvaranja kapitalizma periferije. Srž tih promena čini promena vlasničke strukture, tj. privatizacija društvene svojine. Ona je okosnica šireg procesa-tranzicije, koja je jednostrano i pogrešno svedena na privatizaciju.

Institucionalni modeli privatizacije u Srbiji

Pravna i stvama „demontaža“ samopupravljanja u Jugoslaviji i Srbiji započeta je izmenama Zakona o radnim odnosima krajem 1988. godine. Ovo je konkretno značilo odbacivanje uloge radničkih saveta, profesionalizaciju funkcije upravljanja, oličenu u većoj slobodi delovanja direktora preduzeća. Društvena svojina je izgubila primat nad ostalim oblicima svojine, a radnici više nisu bili jedina legitimirajuća grupa za opstanak elita na vlasti. Elementi tržišnog privredivanja već su pre toga bili prisutni, posebno osnaženi propisima i kampanjama o značaju „male“ privrede i mešovite svojine. Sve što je kasnije došlo, od izmena Ustava SFRJ, saveznog i republičkih zakona o transformaciji društvene svojine, išlo je u pravcu utiranja puta nastanku kapitalističkog društva. Opšti i najvažniji faktor koji je na to uticao bio je raspad zemlje, ratna dešavanja, internacionalizacija sukoba, stvaranje nacionalnih država i „novih“ društava. Ma koliko se novouspostavljene vladajuće elite trudile da se predstave originalne, po rešenjima i ponašanju koje su narodu ponudile one su bile vrlo slične. Radnici kao najmasovnija društvena grupa najviše su trpeli posledice njihovih odluka, od ratnih sukoba, privatizacije, do reformi i (ne) uspešne tranzicije društva. Privatizacija po saveznom i republičkom zakonu s početka devedesetih se nije bitnije razlikovala. Reč je o tzv. „insajderskoj“ privatizaciji. Radnim organizacijama i zaposlenima je ostavljena široka mogućnost da donesu odluku o vremenu i načinu privatizacije. Najveći deo kapitala se delio među zaposlenima i bivšim radnicima. Potom su na red dolazili državni fondovi (penzioni, za

nezaposlene i sl.). Prodaja, dokapitalizacija i restrukturiranje su postupci koje je predviđao republički zakon. Pošto se sve to dešavalo u vremenu masovnog gubitka posla i zajedničkog tržišta, hiperinflacije i siromašenja stanovništva, to je nedostajalo finansijskih sredstava da se obavi šira privatizacija. Radnici su dobili besplatne akcije, kojih su se kasnije brzo oslobađali prodajom po niskim cenama. Godine 1994. došlo se na ideju da se isprave „nepravde“, tj. da se preispita dotadašnja privatizacija. To je učinjeno uredbom vlade Srbije, koja je praktično poništila raniju privatizaciju društvene svojine. Umesto 44% privatnog kapitala njegov udeo nije više prelazio 4%! Najveća šteta naneta je radnicima, jer oni više nisu posedovali ni akcije, a ni sigurna radna mesta. Najveću korist imali su ljudi iz „senke“, najbliži centrima političke moći. Oni su u međuvremenu obavljali „skrivenu“, ili „spontanu“ privatizaciju. Prema istraživanjima Slobodana Vukovića najvažniju ulogu imali su direktori preduzeća, ali i pojedinci iz privatnog sektora. Na razne načine oni su „tunelovali“ sredstva i usmeravali ih u firme registrovane na članove porodice, prijatelje i rođake. „Snalazili“ su se i ratni profiteri, ali i pripadnici stare i nove nomenklature. Srbija je u tom smislu specifična zemlja. Njena politička elita se ustoličila na vlasti pre raspada Jugoslavije, a za njenu nacionalnu kartu legitimisanja masovno su glasali radnici i seljaci. Opoziciji su po pravilu svoje glasove poklanjali stari i novi gradski srednji slojevi. Ukratko rečeno, do sredine devedesetih u Srbiji je stvorena nova politička i ekonomska elita. One su postale jezgro nove kapitalističke klase u usponu. Po svom socijalnom poretku obe su bile heterogene, sa sve većom dominacijom nemanuelnih radnika. Po obrazovanju su više ličile na elite u okruženju. Imale su male potencijale da reformišu privredu, koja je godinama bila i pod međunarodnim sankcijama. Jedno od sredstava bogaćenja i preraspodele bogatstva u korist najmoćnijih 3-5% stanovništva bila je i hiperinflacija. O rasprostranjenosti siromaštva među radnicima svedoče podaci da je 1993. godine u Srbiji svaki drugi stanovnik bio ispod linije siromaštva (1\$ dnevno), milion ljudi bilo nezaposleno, toliko na „prinudnim odmorima“ i u „sivoj“ ekonomiji. Od tada pa do danas učešće „sive ekonomije“ je variralo, a 1994. i 2012. godine je na nivou 40% u registrovanom BDP. Istraživanja dr Aleksandre Pošarac su ukazala da su najteže živele porodice u urbanim sredinama, slabije kvalifikovani radnici, sa malom decom i nižim primanjima.

uciteljneznalica.org

Zakon o privatizaciji iz 1996. godine

Ovaj zakon je značio radikalniji zaokret prema privatizaciji društvene svojine. Najvažnije odredbe odnose se na to da je privatizacija oročena, ograničena vrednost besplatnih akcija, formiran akcijski fond, a 60% imovine se prodavalo po knjigoodstvenoj vrednosti. Gotovo da je zanemaren spoljni kupac, kasnije nazvan „strateški partner“. Pored svega navedenog i ovaj zakon je naneo nepravdu određenim socijalnim grupama. To su nezaposleni, ostali punoletni građani, ali i građani koji su radili u policiji, vojsci, obrazovanju, zdravstvu, nauci, i sl. Najveću korist iz navedenog su imali rukovodioci preduzeća i ustanova. Oni su koristili svoje lične i poslovne veze da se domognu što većeg paketa akcija i imovine uopšte. To je bila opšta pojava u svim društvima u tranziciji. Srbija se od njih razlikovala, u odnosu na Mađarsku, Rumuniju, Bugarsku, Poljsku na primer, po tome što je društvena svojina bila dominantna, a ne državna. U svakom slučaju glavni faktor koji je oblikovao i diktirao privatizaciju bila je država. U Srbiji je ona u vreme „blokiranje“ tranzicije značajno doprinela privatizaciji najboljih i najvrednijih preduzeća. Radnicima su ostale mogućnosti da rade bez plate, idu u rat, učestvuju u „sivoj ekonomiji“, gube posao ili rade u privatnom sektoru. Sve je to ubrzano i trajno razmrvilo radničku klasu. Ovome su se pridružile i „nove“ nejednakosti. To su sredstva namenjena za isplate zarada tokom „prinudnih odmora“. Oni su zavisili od značaja firme za vlast, pa su nastali i sukobi među zaposlenima oko (ne)odlaska na te odmire. Mnogi se nikad više nisu vratili na posao, bilo što su fabrike prodate, uništene, ili su postali stvarni „tehnološki višak“. Zakon o privatizaciji je favorizovao menadžerski sloj, ne samo količinom besplatnih akcija, već i odsustvom ozbiljne kontrole nad njihovim poslovanjem. Simbioza političke elite i preduzetnika je ostala sve do kraja tranzicije, manje ili više remećena sukobima i novim koalicijama interesa u promenjenim okolnostima. Za radničku klasu niko više nije imao interesa, jer je novi osnov legitimiteta postala privatna svojina, profit i „biznismeni“. Vladajuća elita, ali i opozicija, ni u svojim stranačkim programima ne navode radnike kao važne socijalne partnere. Štaviše, nije više bilo zavaravanja, jer je svima postalo jasno da kapitalizam ima svoju logiku razvoja. Radnici su postali najamna radna snaga, koji su „bivši samoupravljači“. To što su i akcionari ništa ih nije štittilo, jer se njima nisu štittila prava kao vlasnika. Pomenutim institucionalnim rešenjima kršena su osnovna ustavna načela. U njemu je pomenuta privatna, mešovita i državna svojina. Izbačena je društvena. U Zakonu je primat dat samo privatnoj svojini. Ova praksa nastavljena je i kasnije.

Zakon o privatizaciji svojine iz 2001. godine

Pitanje nelegitimnosti i nelegalnosti privatizacije u tranziciji u Srbiji se retko javno postavljalo. Svejedno, ono je i do danas ostalo važno. Nelegitimnost znači da se najveće društvene grupe ili građani uopšte nisu niti pitali, niti demokratski i javno saglasili o promeni svojine. To su ključni odnosi na kojima se temelje i ekonomija i društvena struktura svakog društva. Na početku tranzicije kao da se podrazumevalo da je dovoljno da se elite i klase u usponu legitimišu na nacionalnoj osnovi, pa da se prečutno tumači da su na „reformu“ i promenu svojine pristali građani i radnici. Taj „kopernikanski“ zaokret vladajućih elita je na snazi sve do kraja tranzicije društva. Kada je došlo do političkih promena oktobra 2000. godine, opet se zadržala „konstrukcijska greška“ srpske tranzicije. Naime, tadašnji dolazak kolacije DOS-a na vlast protumačen je

kao „dogovor s narodom“! A narod niko nikada nije hteo/smeo/želeo ni da pita o tako važnim pitanjima razvoja.

U uskim naučnim krugovima postavljeno je pitanje legaliteta i legitimiteta svojinske transformacije ili privatizacije. B. Bujčić je naglasila da nije postajao momenat „nulte sekunde“, kada je gotovo sva dotadašnja društvena svojina de facto postala državna! Tako nešto nije se dešavalo u nekadašnjim real-socijalističkim društvima u sklopu istočnog bloka. Državna svojina je dominirala u svim oblastima, a privatizacija je od nje počinjala. U svim društvima u tranziciji država je postala glavni kreator privatizacije, njen kontrolor, ali i najveći dobitnik. U to nas uveravaju rezultati najvažnijih istraživanja privatizacije i socijalne strukture u našem okruženju. Najzad, veoma važno pitanje privatizacije u Srbiji je njen legalitet. Čitave dve decenije ona je bila najvažniji proces promena, ali sve vreme suprotan najvišem zakonu u zemlji – Ustavu. To uopšte nije smetalo ni elitama, koje su često kršile zakone i propise, a vladale „uredbama“. Istu praksu nastavili su i najveći „legalisti“, ali i oni koji su ih žestoko kritikovali. Tako se stiglo do paradoksa da je privatizacija i privatna svojina stvarno i nelegalno napredovala i tek kad je trebalo da se okonča objavljena je njena legalizacija. Učinjeno je to Ustavom 2006. godine, za koga se s pravom može reći da su ga svakodnevno kršili svi „reformski“ zakoni. Zakon o radnim odnosima, sa brojnim izmenama je samo jedan u nizu. On je legalizovao najamne odnose i eksploataciju radničke klase i drugih društvenih slojeva. Jedna uporedna analiza zakona o radu iz sredine devedesetih, ali i s početka ovog milenijuma pokazala je da su najvažniji sistemski zakoni Srbije daleko iza međunarodnih standarda, zakona zemalja EU i njihove prakse. Najvažnije karakteristike novog modela privatizacije u Srbiji su sledeće: 1. Privatizacija je brza, sveobuhvatna i oročena. 2. Prodaje se većina (70%) kapitala preduzeća većinskom „strateškom“ kupcu. 3. Mali deo akcija se deli zaposlenim radnicima (do 15%), a ostali se usmerava u fondove za nezaposlene, penzijski fond i fond solidarnosti. 4. Formirane su nove institucije kao što su Agencija za privatizaciju, Komisija za hartije od vrednosti, Akcijski fond. 5. Ovoj poslednjoj pripale su akcije koje se ranijim modelima nisu mogle prodati, ali i one koje su od firmi neupešno prodatih. Kasnije se ispostavilo da je upravo preko ove institucije značajan deo „akcija“ zaposlenih stečenih pre 2000. godine otuđen i devalviran. 6. Umesto dobrovoljnosti dominira načelo obaveznosti privatizacije. O preduzećima bez obzira na svojinski status najvažniju reč vodi Agencija za privatizaciju. Bez njene odluke skoro da nijedno preduzeće u stečaju, restrukturiranju, u društvenoj, javnoj ili mešovitoj svojini nema pravo da donese bilo kakvu poslovnu odluku. 7. Traženje „strateškog“ partnera je prepušteno državnim organima, pa je smanjena i uloga aktuelnog menadžmenta preduzeća. 8. Sama prodaja se obavlja (la) na dva načina. Prvi je tender, i rezervisan za najbolja i najuspešnija preduzeća. Drugi je aukcija, namenjena prodaji malih i srednjih preduzeća. Posebnim programom vlasti su izdvojile strateška preduzeća. One pre 2000. godine su u tu listu uvrstile 75 preduzeća i velikih poslovnih sistema. Ove posle oktobra 2000. godine su listu proširile na 150. Ovo je zanimljivo jer ni do danas najvrednija od njih nisu privatizovana (javna preduzeća u elektroprivredi, železnice, komunalne službe i sl.). 9. Opsednutost „strateškim“ partnerom imala je više posledica. On je po pravilu bio stranac, a ne domaći kupac. Naravno, mnogi domaći kapitalisti bili su ti „stranci“, jer su registrovali firme van zemlje. 10. „većinski“ vlasnik može da bude i sa 51% udela u vlasništvu kompanije. Zato ostaje otvoreno pitanje zašto

se naša politička elita „zalepila“ za pomenutih 70%. Uostalom, suvlasništvo podrazumeva i brigu za razvoj, ali i proporcionalnu raspodelu profita i poslovnog rizika. To znači da je ovakvim rešenjima država umanjila sopstvenu ulogu i eventualnu imovinu. 11. Cena privatizacije je veštački podignuta, jer je kupac bio obavezan (ne i kod aukcijske prodaje) da isplati sredstva za socijalni program radnika koji su postali višak. Na tu pojavu ukazivali su mnogi ekonomisti, a još veću cenu plaćali su radnici koji su ostajali bez toga. Treba podsetiti da je na početku 2001. godine Svetska banka nudila sredstva za celovit socijalni program na nivou države. Od toga su odustali „eksperti“ ministri na vlasti. Njima je bilo dovoljno da su u proces privatizacije uključili inostrane savetnike, revizorske kuće, procenjivače i kadrove, za koje je Srbija platila najmanje 2 milijarde evra. Ukupan prihod od privatizacije do kraja 2012. godine bio je 2,7 milijardi evra! Postojeći zakon o privatizaciji je drastično oštetio ranije i nove male akcionare. Takav zaključak se nameće čim se poredi zakonodavstvo o akcionarstvu u razvijenim zemljama sveta. Tamo vlasnik jedne akcije ima sva vlasnička prava, a vlasnik većinskog paketa, skupština akcionara i druga tela kompanije ne mogu na svoju ruku, bez njegovog znanja i saglasnosti, da ga isključe. U Srbiji je najčešći postupak „isterivanja“ malih akcionara iz preduzeća bio dokapitalizacija (stvarena ili lažna). To je bila nova pljačka bivših radnika-akcionara. O novim malim akcionarima saznavali smo godinama kroz njihove štrajkove i proteste povodom borbe za svoja prava, koja su im zakidali i država i vlasnici („Jugoremedija“, „Šinvoz“, „C-market“ i mnogi drugi). Mali akcionari su bili obespravljani višestruko, bilo da su akcije posedovali u preduzeću čiji je novi vlasnik privatnik, ili država. Bezbroj je primera u kojima država nije vodila računa o svom paketu akcija, tj. imovini. Posledice su bile propast preduzeća, prelazak u ruke novih vlasnika ili (ne)namerni stečajevi. Mnogi od njih trajali su godinama, što je bivše radnike i male akcionare dodatno materijalno i na druge načine iscrpljivalo i marginalizovalo. Da sve nije tako crno kao što izgleda dokazuju nam i mali akcionari koji su svoje akcije dobro i na vreme prodali. Novine su bile pune informacija o radnicima-akcionarima prodatih pivara, koji su stekli pravo „malo bogatstvo“. Oni su ipak izuzetak od opšteg pravila. Da su mali akcionari u Srbiji sistemski, zakonom i stvarnim delanjem marginalizovani.

Mreža institucija koje su pratile Zakon o privatizaciji su daleko iza onih koje postoje u razvijenim zemljama sveta, ali i uspešnim zemljama u tranziciji. U Srbiji su se brzo, masovno, partijski kontrolisano, množile brojne državne i paradržavne institucije (agencije, uredi, saveti, fondovi i sl.). Trocifren broj raznih agencija nodoljivo podseća na situaciju nastajanja i postojanja „SiZ-ova“ u SFRJ. I za sve njih je vlast isticala da su važne, nužne, pa da još rade i odgovorno i transparentno. Brojne afere pokrenute u trenucima političkih obračuna i smena političkih stranaka na vlasti dokaz su više koliko su one odstupale od toga. Podsetimo samo na slučaj prodaje „Knjaz Miloša“, ili „C-marketa“, u kojima su uloge i „karte“ izmešale zvanične institucije, komisije, agencije, najviši predstavnici zakonodavne i izvršne vlasti. Tako nešto u srednjoj pravnoj državi je nezamislivo. Taj „leteći cirkus“ od afera je u Srbiji nezaustavljiv, redovan pratilac društvenih promena tokom poslednjih 20 godina. Ovo ukazuje i na isprepletenost interesa ekonomske i političke elite, ali i pad moralnih vrednosti uopšte (mito, velike i male korupcionaške afere i sl.).

NAJVAŽNIJE POSLEDICE PRIVATIZACIJE

Privatizacija u Srbiji otpočela je „prodajom“ društvenih stanova. Ona je bila masovna i za

i partijskim funkcijama i u dobro plasiranim granama i preduzećima i ustanovama. Istraživanje raspodele stanova, stambenih kredita i stanova solidarnosti od 1974. do 1986. godine u SFRJ je to nedvosmisleno potvrdilo. Na početku tranzicije sve je bilo neizvesno i teško predvidivo. Oni koji su prvi ulazili u otkup stanova su, po pravilu, najviše za njih platili. Svako kašnjenje u toj „trci“ značilo je za stanare i nove vlasnike veliki materijalni dobitak. Stiglo se dotle da isti stan, u istoj zgradi i vertikalni, tj. istog kvaliteta, sobnosti i površine, neko je platio 10.000 DEM, a drugi simboličnih 10 DEM. Još bolje su se snašli oni koji su stanove „otkupili“ na 40 godina, simbolične rate i kamate. Ukratko, ova privatizacija stambenog fonda Srbije se obavljala po modelu koji je daleko od tržišnog. Jedino je Slovenija imala drugačiju privatizaciju stanova. Oni su otkupljivali svega 10-20% ispod realne tržišne vrednosti. Kasniji pojam privatizacije se, namerno ili pogrešno, svodio na prodaju društvene svojine. Tako je on sužen na ekonomski, pa i to usko tumačen i realizovan. U svakom slučaju, svaka promena vlasništva je na svoj način „pljačka“. Tako je bilo i kod „socijalističke akumulacije kapitala“ (nacionalizacija, otkup, seljačke i druge zadruge, agrarne reforme i dr.). Početkom devedesetih se ponovilo, u sasvim drugim uslovima i ulogom najvažnijih učesnika. U oba slučaja država je imala monopol kod kreiranja politike i zakonodavstva privatizacije, tj. i kod nove tzv. prvobitne akumulacije kapitala na ovim prostorima. Posledice privatizacije su brojne: ekonomske, socijalne, političke, demografske i sl. Ovde se navode najbitnije. To su podaci o prodaji preduzeća, otpuštenim radnicima, socijalnim programima i sredstvima dobijenim od privatizacije. Ocena rezultata privatizacije ima smisla tek kad se uporede sa ciljevima procesa koji je stanovništvu nametnut. Najvažniji ciljevi privatizacije su društvu nametnuti od „međunarodne zajednice“, odnosno međunarodnih finansijskih institucija. U prvom redu reč je o Svetskoj banci, Londonskom klubu, Međunarodnom monetarnom fondu, u kojima najveći uticaj imaju SAD i razvijene zemlje EU. Koncept za koji se opredelila vladajuća politička elita je zasnovan na mešovini neoliberalnog kapitalizma i Vašingtonskog konsenzusa. To je konkretno značilo da su osnovni postulati tog koncepta sveopšta privatizacija, liberalizacija i stabilizacija (pre svega kursa domaće valute). Svoje protivljenje takvoj privatizaciji iznosili su javno pojedini ekonomisti (Mladen Kovačević, Slobodan Komazec, Jovan Dušanić, na primer), ali bez većeg odjeka i uticaja. Na kraju privatizacije potvrdilo se da su bili u pravu, ali šteta većini stanovništva već je naneta, bez ikakve mogućnosti da se otkloni. Noviji apeli „međunarodne zajednice“ da se preispitaju „sporne privatizacije“ više deluju kao ironija i cinizam, nego što znače potez koji ispravlja najveće „greške“ navedenog koncepta privatizacije. Prema studiji „Nov model privatizacije u Srbiji“ (CLDS, Beograd, 2000, B. Begović, B. Živković i B. Mijatović): „Osnovni cilj privatizacije jeste povećanje efikasnosti preduzeća, proistekle iz zdravijih motiva poslovanja, a kroz smanjenje troškova, finansijsku rekaptalizaciju, bolju radnu disciplinu, bolju organizaciju, nove investicije i slično. Drugi cilj je poboljšanje finansijske pozicije države, i to na tri načina: od prihoda od privatizacije; od gašenja subvencija državnim i društvenim preduzećima; od povećanja poreskih prihoda iz veće ekonomske aktivnosti. Za vladu, važan cilj privatizacije može biti pokušaj povećanja sopstvenog političkog rejtinga izborom demagoški ubedljivog programa privatizacije, što je u suprotnosti sa prva dva cilja.“ (str. 6). Naravno, sve je to pojednostavljeno rečeno, ali je stvarno malo od toga ostvareno. U sledećoj tabeli su podaci o ekonomskim efektima privatizacije.

moći (tekstilna, drvna, prehrambena, metalska industrija, na primer) privatizacijom su konačno marginalizovani. Ako su i dobili socijalne programe, iznos je bio od 50 evra po godini staža do najviše 300 evra. U najbolje stojećim granama i preduzećima, važnim za političku vlast, socijalni programi su bili višestruko povoljniji. I što je važnije, oni su se poštovali i na vreme isplaćivali. Prema oceni ministra rada (S. Lalovića), 95% tih sredstava otišlo je u potrošnju. To znači da su gubitnici poslali vrlo brzo ostajali i bez para, staža i mogućnosti sticanja penzija.

Država je radnicima koji su ostajali bez posla u više navrata „pomagala“. Naime, vlasti su posle 5. oktobra 2000. godine bile „velikodušne“ prema ranije oštećenim radnicima. U više navrata su iz budžeta izdvajali sredstva za „povezivanje staža“. Kako se privatizacija ubrzavala, rastao je i broj otpuštenih radnika. Računa se da je za poslednjih deset godina tranzicije bez posla ostalo milion radnika. Mnogima od njih nisu isplaćivani socijalni programi, ali ni doprinosi za socijalno i penziono osiguranje. Stoga su političke elite, najčešće u predizbornim mesecima, to nadoknađivale oštećenim radnicima. Činila je to samo gde, kad i koliko je morala. Mnogi štrajkači i demonstranti na gradskim trgovima i važnim saobraćajnicama su više puta i bespomoćno tražili da se to i za njih učini. Najčešće su ih ignorisali i vlast i novi vlasnik preduzeća. Najzad, o surovosti privatizacije i tranzicije društva svedoče i desetine hiljada radnika koji nemaju ni osnovno zdravstveno osiguranje! Njihovi uslovi rada, lečenja i uopšte kvalitet života mogu se porediti sa radnicima u kapitalizmu s početka XIX veka!

Novi privatni sektor svojine je dominantan u stvaranju BDP Srbije. On je po svojoj strukturi heterogen, tako da je „pupčanom vrpcom“ interesno vezan za političku elitu. Značajan broj preduzetnika radi u „sivoj“ i kriminalizovanoj ekonomiji, što vlasti tolerišu. Uostalom, zaposleni u privatnom sektoru su najeksploatisaniji i najviše obespravljeni radnici. O njima malo brinu sindikati, a mnogi su svakodneвно izloženi najsurovijoj torturi i eksploataciji. Posebno su pogođeni mladi bez stalnog radnog odnosa, žene i stariji radnici nižih kvalifikacija. Država ostaje na pozicijama „nemešanja“, mada na taj način lišava sebe i značajnih sredstava. Toliko neodgovornosti teško da se moglo očekivati od onih koji su naglasak stavljali na legalitet, važnost institucija i demokratsko i transparentno donošenje najvažnijih odluka.

Najzad, vredno podsetiti da u Srbiji uopšte nije ni postojala ozbiljna strategija privatizacije. To znači da nije ni napravljen koncept šta, kad, kako treba da se zaštići, ili proda pod određenim uslovima. Nacionalni i ekonomski suverenitet je ugrožen prodajom najvrednijih preduzeća, dezindustrializacijom i masovnim zaduživanjem u inostranstvu. Privatizacija je poslužila kao „tunel“, u kojem su se najbolje snašli o obogatili pripadnici političke i ekonomske elite. U njemu su ostali masovni gubitnici tranzicije – manuelni radnici. Da li su oni za to uopšte krivi? Jedan deo odgovora nalazimo u osvrtu na karakter i način delovanja sindikata tokom tranzicije, ali i osvrtom na najvažnije uzroke i povode radničkih štrajkova u vremenu ubrzane privatizacije. Oni pokazuju kojim tempom, kako i zašto su radnici postali atomizirani, osiromašeni, nemoćna masa stanovništva. Nasuprot njih su 3-5% najbogatijih građana, koji po merilima bogatstva pripadaju „svetskoj eliti“. Oni su stvarni dobitnici privatizacije i tranzicije Srbije.

SINDIKATI, RADNICI I PRIVATIZACIJA

Sindikati i štrajkovi

Jedna od najvažnijih uloga sindikata jeste uspešno organizovanje i vođenje štrajkova. Tom poslu se pristupa, po pravilu, tek kao krajnjem sredstvu borbe za ostvarenje osnovnih socio-ekonomskih prava radnika. Stoga je bitna procena sindikalnih vođa i članstva kad je najpovoljniji trenutak da se na taj način brane interesi zaposlenih. Važno je i posedovanje pouzdanih informacija o širem društvenom okruženju u kojem se preduzimaju ovakve akcije, a pre svega koliko se mogu efikasno zaštititi interesi članstva. Pored toga, za ugled i delovanje sindikata važni su i odnosi u samom sindikatu, stepen poverenja između sindikalnih vođa i običnog članstva. Bitno je da sindikat dosledno zastupa autentične interese radnika pre i u toku štrajka. Prema postojećem radnom zakonodavstvu sindikat je obavezan da na vreme prijavi poslodavcu da se sprema štrajk, dostavi spiskove članova organa koji ga vodi i uz to poštuje minimum procesa rada. Tek tada se priznaje da su te akcije legalne i legitime. Rukovodstva sindikata na mikro nivou nisu uvek bila i rukovodstva štrajka. U meri u kojoj su sindikati gubili ugled, bili bliskiji starim i novim eli-

Teze za izlaganje na tribin

- Srbija nije bila u ratu, a njeni građani, a njeni radnici?!
- Ko su, uopšte i bili ti radnici Srbije koja nije bila u ratu?!
- Kao deo jugoslovenske privrede, i radnici Srbije koja nije bila u ratu, bili su radnici jedne srednje razvijene industrijske zemlje.
- I radnici Srbije koja nije bila u ratu, bili su radnici koji su radili i živeli u sistemu samoupravnog socijalizma, tj. radili su u privrednom sistemu socijalističkog samoupravljanja...

POD pojmom tih radnika Srbije koja nije bila u ratu, treba podrazumevati sve nivoje industrijskih radnika, radnika u poljoprivrednim kombinatima i drugim poljoprivrednim jedinicama, rudare, radnike u svim vidovima transporta, kao i sve druge, da ih ovde ne nabrajam posebno. Takođe, u te radnike treba uvrstiti i sve one koji su radili u tzv. radnim zajednicama, u stručnim službama radnih organizacija, kasnijih preduzeća, kada je prestao da važi Zakon o udruženom radu. Po mom mišljenju iz tog spiska ne treba izostaviti ni najmanju grupu radnika, a to su bili privredni i ostali rukovodioci. Svima njima, i mnogim drugima, ovde ne pomenutima, bila je data, ili su je imali, društvena svojina, kao imovina, na upravljanje. Kada se danas pomene to upravljanje, pravo na upravljanje, možda nije loše, radi mladih generacija, pomenuti samo neke pojmove: zbor radnih ljudi, radnički savet, radnička kontrola, unutrašnja kontrola, pravobranilac samoupravljanja, sud udruženog rada. Postojalo je razgranato sindikalno organizovanje, i postojala je jedna partija. Postojale su privredne organizacije koje su imale svoje delove na celoj teritoriji bivše zajedničke države. Pomenuću samo neke od takvih, radi potsećanja: RMK Zenica, Zavodi Crvena Zastava, Energoinvest, Gorenje, Sipa, skoro sva velike trgovinske, bankarske, turističke i druge organizacije. Skoro sva preduzeća su bila obuhvaćena nekim granskim udruženjima za celu bivšu državu, a mnoge firme su održavale razne vrste, moram da upotrebim autentične nazive, drugarskih i bratskih susreta.

Sve ovo navodim, jer želim da ukažem i na jednu mogućnost koja me potseća na, sada često maliciozno, isticanje Titovog učešća u Prvom svetskom ratu. Naime, sasvim je realno pretpostaviti, da su radnici Srbije koja nije bila u ratu, bili dovedeni u poziciju da ratuju protiv svojih nekadašnjih kolega iz zajedničkog radničkog saveta, ili zajedničkog spoljnotrgovinskog predstavištva, ili sa zajedničkih gradilišta, u danas ponovo otkrivenim nesvrstanim zemljama. Kako je ovo bilo moguće? Kako se sve to dešavalo, i na kraju desilo? Kako su se radnici Srbije koja nije ratovala, odjednom našli u kapitalizmu? Da počemo od ovog poslednjeg. Reč kapitalizam se ni dan danas ne koristi često. Kao da je mnogima pomalo nezgodno da javno govore da su se za ovo što danas imamo, borili. Obično se kaže tranzicija, vrlo često proces privatizacije, sve češće organizovana pljačka, a i dalje vrlo retko kapitalizam. Radnici i kapitalizam?! Pa, iz današnjeg ugla gledano, prilično je očigledno da su radnici Srbije koja nije ratovala, kao, uostalom, i radnici širom bivše Jugoslavije, grubo izigrani, prevareni, izmanipulisani, i na kraju opljačkani, mnogi dovedeni do ruba egzistencije, a ne retko i preko tog ruba.

Tab 1 Privatizacija preduzeća u Republici Srbiji (u periodu od 1. januara 2002. do 30. septembra 2009. godine)

Red.br.	Privatizacija 2002-2009	Broj firmi	Broj zaposlenih	Knjigovodstvena vrednost	Prodajna cena	Investicije	Socijalni program
I	Prodaja kapitala tender+aukcija	1.807	224.688	2.018.521	2.284.950	1.370.785	276.689
II	Tržište kapitala	686	131.630	566.420	586.353	5.902	-
	Ukupno I+II	2.493	356.318	2.584.941	2.871.303	1.376.687	276.689
III	Raskidi ugovora	446	58.985	333.828	784.930	210.674	2.042

Izvor: Agencija za privatizaciju. Preuzeto iz knj. Mr Sanja Paunović, dr Rajko Kosanović, *Ekonomija u senci (Shadow Economy)*, SSSS-Pan European Regional Council, Beograd, 2010, str. 45

njihove korisnike vrlo uspešna. Sve je teklo po posebnom postupku, a cene „otkupa“ bile su skoro simbolične u odnosu na tržišne vrednosti. Promena vlasništva dodatno je zacementirala nasledene nejednakosti u raspodeli društvenih stanova. Stambena politika je bila klasno obojena, tako što je favorizovala gradske slojeve, ljude sa višim obrazovanjem, na boljim radnim

O socijalnim posledicama po radnike koji su u tome učestvovali ima malo detalja. Samo su navedena sredstva za socijalne programe. Ona su u suštini postala kamen spoticanja, nesporazuma kako radnika kojima su bila nomenjena, tako i između njih, novih vlasnika i države. Većina otpuštenih radnika u granama koje su najlošije plasirane na tržištu i u raspodeli političke

i: „Radnici i kapitalizam“

Da li su radnici Srbije koja nije ratovala u svemu ovome bili nevini? Da li su ispali naivni? Koliko su saučestvovali u pripremi? „Bravar je bio bolji!“ Pa, u tom grafitu ima mnogo toga. Pojam radničke klase se u istoriji Jugoslavije, pre i posle Drugog svetskog rata značajno menjao, ali nije stigao da se promeni, ili preciznije, artikuliše u organizovanu radničku klasu samoupravnog socijalizma. Tito, Leskošek, Salaj, Marinko, Koliševski, Pucar, i mnogi drugi, su robijali, učili, ginuli, borili se i pobedili. Uz, za ovu priliku, velika uprošćavanja, to se kasnije nije moglo ponoviti, i stvaranje radničke klase socijalističke samoupravne države, pa i Srbije, naravno, bilo je isprepletano sa izborom puta, otporima, neuspelim reformama, itd. Partijski aparatčici se nisu dali. Biološki instinkt za samoodržanje ih nije prevario. Neminovne promene ka tržišnoj privredi gurale su partiju u drugi plan, a partijske lidere, mlađe generacije, u nemilosrdnu konkurenciju sposobnosti, bez zagarrantovanih privilegija vlasti. Umesto da udruženi rad dobije stvarno vlasništvo, tj. da se društvena svojina pretvori u vlasništvo radnika-akcionara, a da se partija potpuno povuče u drugi plan, i da privreda postepeno bude dezideologizirana, počela je grčevita borba za odbranu privilegija, svim sretstvima.

Milošević je to sve na vreme uvideo, osetio, skoro bih rekao, nanjušio, i organizovao se. Sve je izigrao, a radnike Srbije koja nije ratovala posebno, ili najviše.

U jednom periodu, osetivši opasnosti, i reagujući neadekvatno, partija je instalirala, za kratko, tzv. aktivne radnika neposrednih proizvođača. Na mnogim mestima odlučivanja se tražilo nešto što se zvalo „radnička većina“. Bilo je radnika na visokim, pa i najvišim položajima u partiji, i u sindikatima, naročito. Bilo je pokušaja da se radnici posebno školuju za preuzimanje budućih odgovornih položaja u društvu. Ali, sve je to bilo zakasnelo, i vansistemsko, u smislu neophodne reforme sistema samog.

Ivan Stojanović i Dragiša-Buca Pavlović objavljuju knjigu: „Ko radnike vezuje lažnim koncima“, a sam Ivan Stojanović fundamentalno delo: „Socijalizam i tržište“. Ni jedan, ni drugi, nažalost, nisu preživeli nadolazeću kataklizmu. Bilo je to kasno, sve je već Sloba sa svojim akademikima bio organizovao. I sa svojim generalima, naravno, i jednim i drugim.

Osma sednica i tajac. Verovatno je tako bilo i za vreme Informbiroa. Tada smo krenuli u kapitalizam, a da je malo ko toga bio svestan. Da bi se stvorili novi kapitalisti, bio je potreban rat. Rat nije bio potreban radnicima. Ratu su bili potrebni radnici, budući prodavci sopstvene radne snage, i to oni koji su do juče, verovao to neko, ili ne, stvarno mogli, a često i jesu, upravljali fabrikama i društvom, doduše ne u višepartijskom sistemu, već u sistemu, tzv. neposredne socijalističke demokratije. Mladi bi danas rekli: Malo li je?! , bilo. Ali, avaj...

Kad jačanjci utihnu.

Šta da se radi? Klasično, večito pitanje. Pa nema druge, nego ono što radnici u kapitalizmu rade, inače. Organizovati se za borbu za radnička prava. U tom organizovanju može pomoći prisećanje na nekadašnja radnička prava, kao i na način na koji su ovde kapitalisti nastali, ali to bi već bila priča za neku drugu priliku.

Aleksandar Kraus, direktor Metalservisa u penziji

tama, štrajkači su ih izbegavali. Tada su formirali štrajkačke odbore od nesindikalaca, ili samo od najnezadovoljnijih radnika čije su interese nastojali štrajkom da ostvare. Istorija radničkih borbi, kako u svetu tako i kod nas, puna je primera da je štrajk počinjao i spontano, a tek naknadno se formiralo njegovo rukovodstvo. Kod ozbiljnijih i uspešnijih štrajkova dobra organizacija, plan delovanja i finansijska podrška (postojanje štrajkačkih fondova) su bile neke od osnovnih pretpostavki njihovog uspeha. Za sindikate u Srbiji posle 2000. godine može se reći da su retki koji su imali štrajkačke fondove.

Konkurencija sindikalnih lidera ne postoji samo na globalnom već i na nivou preduzeća. Ona se pokazala pogubnom za štrajkače koji pripadaju „drugim“ sindikatima, ili radnim celinama, jer njihove akcije se na razne načine ometaju. U meri u kojoj su oni bliski preduzetnicima i vlasti, utoliko njihovo delovanje u javnosti unosi zabunu i pogrešne predstave o opravdanosti najvažnijih zahteva štrajkača. Takvog delovanja bilo je kako u pojedinim preduzećima, tako i kod organizovanja generalnih štrajkova i masovnijih protesta. Na mikro nivou se to ogledalo u suprotstavljanju svakom pokušaju organizovanja štrajka. Kada do njega i dođe, onda se sukobljeni sindikati javno deklariraju protiv radnika u štrajku.

U Srbiji je uvek postojala makar jedna sindikalna centrala koja je bila „prorežimska“. Ovo je značilo, pre svega, da je i štrajkove i nezadovoljstvo radnika, u skladu s tim procenivala i organizovala. Posle 2000. godine nastavljena je saradnja političke elite na vlasti (DOS-a) sa UGSS „Nezavisnost“. Oni su imali slične stavove u pogledu najvažnijih pravaca društvenih promena, a posebno o privatizaciji. Otuda u sindikalnoj štampi i javnom ponašanju zapažamo saglasnost sindikalnog lidera i predstavnika vlasti o potrebi privatizacije. Druga sindikalna centrala, uzela je direktnog učešća u novoj vlasti (ASNS). Naime, njen predsednik Dragan Milovanović, postao je ministar rada. I jedan i drugi sindikat su nastojali da novoj vlasti daju više vremena da se dokaže, a štrajkove koje su organizovali iz „stare“ SSSS centrale su ignorisali, a često i javno osuđivali. Kasnije se situacija menjala, tako što su sindikalci, pored međusobnih sukoba, uspeli da poremete i odnose u sopstvenim redovima. Poseban odjek u javnosti imali su sukobi u najvećoj sindikalnoj centrali, koji su imali i oblik klasičnog štrajka. Sukoba je bilo i na relaciji centrale i granskih sindikata. Primer za to je i odvajanje granskog sindikata metalaca iz UGSS „Nezavisnost“ i formiranje Industrijskog sindikata. Neki od tih sindikalnih sukoba delovali su pogubno za pomenutu centralu i sposobnost da se na vreme zaštite osnovni interesi članstva. Kako je proces tranzicije napredovao, a sindikalna imovina ostala i dalje u rukama starog/novog sindikata (SSSS), to se desilo da je ovaj sindikat postao najbrojniji na sindikalnoj sceni krajem ove decenije, ali i ekonomski najjači. Sa formiranjem vladajuće koalicije 2008. godine ovaj sindikat je postao „blizak“ političkoj eliti. To se može zaključiti po brojnim konkretnim potezima sindikalne elite, od kojih se posebno ističu učešće u „socijalnom dijalogu“, izmenama i dopunama zakona o radu, formiranju kriznih grupa za pomoć ugroženim radnicima, uloga domaćina za sastanke predstavnika vlasti, krupnih i srednjih preduzetnika i sindikata.

O protivrečnostima odnosa sindikalne i političke elite možemo se uveriti kako kod određivanja prema privatizaciji, tako i kad su u pitanju štrajkovi u preduzećima u kojima je privatizacija počela ili se završila. U principu, nije bilo nijedne veće relevantne sindikalne centrale koja je posle 2000. godine bila protiv privatizacije. Razlike su se odnosile na njenu brzinu, „poštenje“ i odnos prema posledicama. Na političkoj sceni dešavali su se drugačiji procesi, u kojima su nastajale i proradničke i socijaldemokratske partije. U jednom momentu bilo ih je više od dvadeset pet. Nijedan od njihovih vođa nije ozbiljno podržao štrajkove i proteste radnika, najvećih gubitnika srpske tranzicije. U poslednje vreme aktuelni ministri su formirali i nove stranke, javno se predstavljajući zaštitnicima najsiromašnijih radnika i građana (na primer SDPS). Na njihovim osnivačkim skupštinama gostovali su i sindikalni lideri (na primer Ljubisav Orbović iz SSS). Na kongresima i važnim sastancima sindikalnih centrala gostovali su stranački lideri (Boris Tadić, Rasim Ljajić, na primer, kod pomenutog sindikata).

Istraživanja promena društvene strukture potvrdila su hipotezu da su „novi“ sindikati posle 2000. godine bili pod snažnim uticajem političkih partija. Oni to nisu ni krili od javnosti, jer su neposredno učestvovali u formiranju „kriznih štabova“ i smeni više od 40 hiljada rukovodilaca u privrednim organizacijama i javnim ustanovama. Neka saznanja o dolasku na najvažnija menadžerska mesta nekadašnjih sindikalaca, i ljudi koji su imali važnu ulogu u smeni vlasti,

nameću zaključak da je sindikat služio kao važan kanal lične i profesionalne promocije. Iz navedenog sledi, a to potvrđuje i istraživanje društvenih sukoba i štrajkova, da je postojala cirkulacija pojedinaca između sindikalnih i političkih elita. Ovom prilikom izdvojuću dva važna pitanja. Prvo se odnosi na sindikalne aktivnosti, proteste i generalne štrajkove uperene protiv aktuelne vlasti. Drugo je odnos sindikata prema štrajkačima tokom i posle njihovog okončanja. Naravno, od mnoštva aktivnosti i sukoba interesa sindikalnih centrala i pomenutih elita ovde izdvajam samo neke. Reč je o protestima i štrajkovima koji su se organizovali povodom donošenja najvažnijih sistemskih zakona, ali i ocene pojedinih štrajkova od strane raznih sindikata. U prvom slučaju važna su reagovanja sindikata na donošenje i izmene Zakona o radu, Zakona o privatizaciji, zakona o penzijskom sistemu, te podeli besplatnih akcija šest javnih prduzeća („Akciji za akcije“). Odmah da pomenem da su na sceni i granski sindikati, koji deluju i samostalno od sindikalnih centrala, što je specifično za sindikate nekih velikih javnih preduzeća.

Da protesti pojedinih sindikalnih centrala imaju i političku dimenziju nisu javno osporavali ni njihovi organizatori i učesnici. Već u jesen 2001. godine SSSS je više puta organizovao proteste i generalne štrajkove u više gradova Srbije. Najvažniji zahtev je bio povlačenje predloga Zakona o radu. Bilo je tu i pozivki konkretnih ministara da podnesu ostavku. Našao se i poziv za presipitivanje i odustajanje o privatizacije. Na sve to vlast je reagovala na klasičan način. On podrazumeva i to da je događaju posvećena velika medijska pažnja, a da su nezadovoljni ljudi dobili i batine. Bio je to prvi i poslednji zajednički nastup dva velika sindikata SSSS i UGSS „Nezavisnost“.

Među ozbiljnijim najavljenim i održanim javnim protestima u organizaciji SSSS bilo je „Marš gladnih od Beograda“ do Bora i Majdanpeka, potom „Za spas Srbije“, i povremeni povodom prvomajskih praznika. U 2010. godini izostalo je i to, što je znak da sindikalni lideri imaju drugačije stavove o javnim nastupima i velikim protestima. Od strane „Nezavisnosti“ organizovani su protesti i štrajkovi metalaca, a bila je i podrška štrajkovima u preduzećima u kojima su imali svoje organizacije. Zanimljivo je da su i manje sindikalne centrale, kao ASNS, Konfederacija samostalnih sindikata (KSS) i sindikati javnih preduzeća više puta pokretali generalne štrajkove i proteste. Činili su to kad su procenili da će poboljšati svoj materijalni položaj, ali najviše na početku procesa restrukturiranja. Proces privatizacije sam po sebi predstavljao je izazov za sindikate Srbije. Što je više napredovao, to je slamao moć sindikata, kako otpuštanjem radnika, gubitkom članarine, tako i pritiskom ekonomske i političke elite na sindikate da ne ometaju ekonomske i druge promene. Nepostojanje strategije dugoročnog delovanja sindikata u novim uslovima dodatno je sputavalo njihovo delovanje u zaštiti radnika koji su sve brže gubili posao. Može se čak reći da su samo tamo gde su sindikati bili jaki, na vreme pripremljeni, zaposleni radnici bolje štitali svoje ekonomske interese. To se odnosi kako na njihove zarade, uslove rada, tako i na uslove pod kojima se ostajalo bez posla.

Sindikati u privatizovanim preduzećima su bili različite društvene moći. U malim preduzećima jedva da su postojali, a u većim bilo je kako starih tako i novih sindikata. Naravno, interes svakog kapitaliste je da mu sindikati što manje ometaju proizvodne i ljudske odnose. Stoga su pored preuzetih sindikata nastojali da postoje i „gazdini“ sindikati. U preduzećima koje su kupile multinacionalne kompanije (MNK) situacija je bila različita. U jednim se gotovo zabranjivalo, ili stvarno ignorisao postojeće sindikalno organizovanje. U drugima su se poštovali sindikati, ali su pravila igre, pregovaranja, uslovi štrajkovanja i njihovog okončanja bili različiti, prilagođeni interesima vlasnika i zakonodavstvu zemlje iz koje on dolazi. U takvim slučajevima domaće pravosuđe i politička elita su bili posmatrači, a često i oni koji štite interese vlasnika na štetu sindikata i radnika.

U preduzećima koja su „neuspešno“ privatizovana bili su slabi i sindikati i štrajkači. Radnici su se godinama iscrpljivali u traženju svojih osnovnih prava iz radnog odnosa. Među najupornijima su bili sindikati koji su se ograđivali od štrajkova i protesta radnika. Kada su učestvovali u pregovorima sa predstavnicima vlasti dešavalo se da ih niko nije ni shvatao ozbiljno. Bilo je i lakovernih pristajanja na usmena obećanja resornog i drugih ministara, da bi se posle nekoliko meseci javno priznalo da su u tome bili prevareni i oni i radnici štrajkači. Naravno, ekonomske i političke elite koristile su svaku mogućnost da iskoriste razne sindikate, ili klasične štrajkbrehere, da ometu i skrate štrajkove. U tome su im svojim izjavama i ponašanjem mnogi

sindikanci pomagali.

Ukratko rečeno, u prethodnih deset godina srpske tranzicije sindikati su značajno oslabljeni, a pre svega kroz proces privatizacije i institucionalne marginalizacije. Umesto organizacija koje štite osnovne socio-ekonomske interese radnika, oni su se pretvorili u organizacije koje gube i identitet i stvarnu moć. Posebno im je opao ugled među klasičnim radnicima. Postali su najpre nemi posmatrači privatizacije, a posle i aktivni učesnici u njenom ubrzanju, usporavanju i otklanjanju socijalnih posledica. Za tako nešto sindikati u društvima u tranziciji nisu imali materijalne, kadrovske, idejne i druge pretpostavke. Posebno se pogubnim pokazalo odsustvo solidarnosti unutar i između sindikalnih centrala. To je vlast i ekonomska elita vešto koristila, pa čak i podsticala.

Najvažniji zahtevi radnika u štrajkovima i javnim protestima

Najčešći povodi štrajkova u vremenu ubrzane tranzicije privrede i društava bili su „zaostala“ prava iz rada (neisplaćene zarade i doprinosi, sredstva za tople obroke, za prevoz i druge naknade iz radnog odnosa). Kada su se preduzeća nalazila u teškoj ekonomskoj situaciji radnici su od države i/ili vlasnika tražili „spas“, finansijsku pomoć da se obnovi ili nastavi proizvodnja. Štrajkovali su i zaposleni u preduzećima koja su bila u stečaju, pred stečajem ili im je on bio nametnut. Protestovalo se i protiv otpuštanja iz privatizovanih preduzeća, koje su vlasnici kupovali zbog atraktivnog poslovnog prostora, najčešće u velikim gradovima. Uspeh radnika je bio promenljiv, tako da su isti radnici više puta i u dužem periodu štrajkovali i javno protestovali sa istim zahtevima. Jedni štrajkači i radnici koji su blokirali glavne saobraćajnice su u prvi plan isticali sporu, a drugi brzu privatizaciju. Posebno su u javnosti imali odjeka štrajkovi i protesti malih akcionara. Oni su se borili protiv loših zakonskih rešenja, kršenja postojećih i korupcije državnih organa kod prodaje njihovih preduzeća.

Iz istraživanja najvažnijih uzroka i povoda štrajkova u Srbiji u poslednjoj deceniji društveno-ekonomskog razvoja mogu se sagledati i razlike u položaju radnika iz pomenute tri grupe preduzeća. U prvoj grupi, gde nije ni počela privatizacija našla su se preduzeća koja su godinama loše poslovala, ali i druga koja su imala ekonomsku perspektivu. Na red su dolazila i javna preduzeća, koja je država planirala da proda po „posebnom modelu“. Povodi štrajkova u njima bili su različiti, od zahteva da se isplate zaostale zarade, naprave socijalni programi, nastavi proizvodnja, odblokira račun firme, ili spreči njen stečaj, do direktnog suprotstavljanja procesu prodaje, restrukturiranja i zahtevima da se nastave subvencije. Među štrajkačima su se našli osiromašeni radnici tekstilnog i metalnog kompleksa, ali i zaposleni u „liderima“ po ličnim dohocima. Njima su se priključili i delovi srednjih slojeva, zaposlenih u obrazovanju, zdravstvu i u državnoj upravi. Drugoj grupi štrajkača i nezadovoljnih radnika pripadali su oni u kojima je otpočela privatizacija po starom ili novom modelu. Najvažnija pitanja, problemi koji su bili povod štrajkova, bili su u vezi kupoprodajnog ugovora, viška radnika, socijalnog programa, kontrole pojedinih faza prodaje i „socijalne“ cene svega. Dok su jedni štrajkovali i javno protestovali tražeći ubrzanje privatizacije, drugi su to isto činili protiv privatizacije. Način kako su to činili, društvene grupe koje su za to optuživali, ili od kojih su tražili pomoć, zavisio je od njihove društvene moći. U zavisnosti od toga selektivno su reagovali i političke i ekonomske elite. Broj štrajkova i njihovih učesnika u preduzećima koja su privatizovana zavisio je od tempa privatizacije. Obično je po isteku garancija, oročenih na nekoliko godina, vlasnik napuštao dogovoreno, ili je i pre toga uskraćivao prava zaposlenima. Na osnovu ovog istraživanja ne može se pouzdano reći da su se strani kupci lošije ponašali od domaćih preduzetnika. U prodatim preduzećima štrajkači su u prvi plan isticali odustajanje od planiranih investicija, smanjenje ili preorijentaciju na drugu proizvodnju, uskraćivanje socijalnog programa, kašnjenje u isplati zarada, višemesečno neuplaćivanje sredstava PIO i nepoštovanje kolektivnog pregovaranja i kolektivnih ugovora. U preduzećima koja su uspešno prodana, u kojima je nastavljena proizvodnja, a radnici bili sindikalno organizovani, povodi štrajkova su klasični, vezani za visinu zarade, uslove i bezbednost na radu. Način na koji su svoje zahteve isticali štrajkači, mesto organizovanja štrajka i demonstriranja, subjekti kojima su se svojim zahtevima obračali, pokazali su isparcelisanost i nemoć radničke klase Srbije. Ona je ispoljena kako u odnosu na stare/nove poslodavce tako i prema državi i njenim organima. Štrajkači su se često obračali građanima i široj javnosti, a uviđali su i značaj sredstava

masovnog komuniciranja za tok i ishod štrajka. Najvažniji uzroci štrajkova u Srbiji posle 2000. godine bili su na globalnom nivou, a tek potom na mikro nivou. Reč je o klasnom društvu u nastajanju, gde je jaka cirkulacija između ekonomskih i političkih elita. Simbiozu njihovih ekonomskih i drugih interesa dodatno je pomogla „međunarodna zajednica“, koja je na razne načine uticala i na tempo i način privatizacije i tranzicije uopšte. Posebno je to bilo vidljivo pri usvajanju zakona o radu, zakona o privatizaciji i njihovim izmenama. Na mezo nivou istraživanja društva, a misli se na lokalne i regionalne elite, postojala je jaka povezanost njihovih interesa sa republičkim elitama. Toga su bili svesni i mnogi štrajkači, pa su preko lokalnih političara nastojali da izvrše (ne)formalni uticaj na državne institucije i političke lidere. Što je vreme političkih izbora bilo bliže, to je i nastojanje radnika štrajkača da na taj način reše svoje probleme bilo uspešnije. Na nivou radne organizacije na poseban način su se ispoljavali opšti problemi srpske tranzicije. Naravno, i lična dimenzija novih vlasnika i preduzetnika je bila bitna, ali ne odlučujuća za sudbinu preduzeća koja su se spremala za privatizaciju, prodavana i u raznim fazama transformacije propadala. Bilo je i uspešnih privatizacija, pa čak i takvih gde su novi vlasnici bili stari menadžeri i radnici. Ona su bila u manjini, u odnosu na preduzeća u kojima se štrajkovalo.

Kratak osvrt na karakteristike najvažnijih uzroka štrajkova u Srbiji tokom poslednje decenije dokazuje da je privatizacija dodatno osiromašila i marginalizovala radničku klasu. Pokazalo se da je od odlučujućeg uticaja bilo, nimalo slučajno, nepostojanje nacionalne strategije privatizacije, gde bi se jasno reklo šta i kako će se privatizovati, a šta će ostati pod kontrolom države. Ovo je pratilo izostajanje šireg društvenog konsenzusa o socijalnoj „ceni“ tranzicije i privatizacije. Štrajkovi su javno otkrili da su najveću cenu plaćali manuelni radnici, najviše u privredi, a tek potom u javnom sektoru i uslugama. Štaviše, može se zaključiti da je realizovana strategija „korak po korak“, „od slučaja do slučaja“ privatizacije, koja je najviše zaštitila interese ekonomske i političke elite. Ona je „obogaćena“ neoliberalnom retorikom, da će privatizacija dovesti na duži rok do prosperiteta privredu, stvoriti nova radna mesta i omogućiti bolji životni standard. Malo od toga je, gotovo ništa, pripalo radnicima štrajkačima i onima koji su svoje nezadovoljstvo ispoljavali blokadama saobraćajnica i gradskih trgova.

Ubrzana privatizacija i promena društvene strukture Srbije dovele su i do radikalnijeg izražavanja nezadovoljstva zaposlenih u raznim delatnostima i sektorima svojine. Protesta, blokada i javnog demonstriranja nezadovoljstva bilo je u preduzećima koja nisu bila privatizovana, ali i onima koja su bila u tom procesu ili je on već bio okončan. Bilo ih je i među zaposlenima u javnim službama, pa i u državnim organima. Nezadovoljni su bili i privatnici (autoprevoznici, taksisti, sitni trgovci), koji su protestovali protiv aktivnosti „ilegalnih kolega“. Kako se privatizacija ubrzavala, tako su i blokade javnih puteva i državnih institucija bile sve učestalije i dešavale se u „talasima“. Jedan od najjačih „talasa“ bio je u leto 2004. godine, a drugi je počeo u proleće 2009. i sa malim razmacima se nastavio do kraja 2010. Sa obznanjivanjem „svetske ekonomske krize“ i slanjem na „krizne odmone“, praćene i masovnim gubitkom posla, nestala je kritična masa nezadovoljnih gubitnika tranzicije. Jednostavno – većina radnika se bori za biološko preživljavanje i nisu u situaciji da se okupe i na neki od pomenutih

načina postave zahteve pred novu ekonomsku i političku elitu. One su jezgro novoformirane kapitalističke klase.

Iz navedenog istraživanja uočava se da su nezadovoljni radnici protestovali izvan fabričkog kruga (pred kapijom firme), ispred i u važnim državnim institucijama (lokalnim skupštinama opštine, trgovinskim i drugim sudovima, Palati pravde, raznim ministarstvima, zgradi Vlade Srbije...). Način i vreme kad su to činili zavisio je od uzroka protesta, inventivnosti i solidarnosti nezadovoljnih ljudi, blizine lokalnih i republičkih izbora i od drugih situacionih faktora. Jedni su, posebno godinama „zakinuti“ (bivši) radnici za zarade, doprinose i otpremnine činili to glasno i uočljivim parolama („Gde su naše pare?“, „Bolje grip nego NIP“, „Hoćemo posao“), a drugi su postizali ciljeve samom najavom blokada, jer su bili važni za vlast i postojeći politički sistem. Što se tiče godišnjeg doba zapaža se postojanje „sezonskog“ javnog ispoljavanja nezadovoljstva (studenti, profesori osnovnih i srednjih škola, poljoprivrednici u vreme otkupa njihovih proizvoda...), i drugih koji su bili posledica tokova privatizacije i odnosa države prema njima. Bilo ih je na temperaturi od preko 40 stepeni C, ali i na -18. Jedni su u avgustu noćivali na ulicama, čekajući obraćanje važnih ministara, a drugi su po najvećoj zimi blokirali saobraćaj nadomak Beograda i na drugim magistralnim saobraćajnicama.

Ometanje saobraćaja je bilo vidljivo kako za vlast tako i za građane. Stoga su radnici to činili povremeno, na nekoliko sati, ali i danima i noćima, što je značilo „radikalizaciju“ blokada i nezadovoljstva. Nezadovoljni radnici su shvatali značaj javnosti za njihove proteste, ali često je upravo ta javnost bila protiv njih. Najviše ih je „ometala“ dopuna zakona o štrajku, o mestu i načinu javnog protestovanja građana (od lokalnog do republičkog nivoa). Stvarnost je pokazala da je manje bitna za najugroženije radnike iz različitih proizvodnih kompleksa. Za one koji su dolazili u prestonicu iz unutrašnjosti pravila su davala veća ovlašćenja MUP-u da spreči njihove proteste i blokade. Uostalom, takvih pojava je bilo i pre, na licu mesta i usred naših gradova.

Pored blokada gradskih trgova i saobraćaja bilo je učestalo i blokiranje važnih saobraćajnica (magistralnih puteva, mostova, železničkih pruga). Što su učesnici blokada bili nižeg društvenog sloja, to je policija i država prema njima hitnije i oštrije preduzimala mere. Ali su zato važne društvene grupe, kao studenti i taksisti, imali veliko „razumevanje“ od strane političke elite i organa održavanja javnog reda i mira. Red je održavalo i „privatno“ obezbeđenje, a bilo je i najava i predloga da i sindikati naprave „sindikalu policiju“. Između tih krajnosti našlo se hiljade nezadovoljnih gubitnika tranzicije, pre svega manuelnih radnika, i sve jače i interesno jedinstvenije političke i ekonomske elite. Odnos vladajućih elita prema većini učesnika blokada saobraćaja i institucija bio je selektivan i interesno obojen. Zavisio je i od vremena kada se protest odvijao, pa je za one koji su protestovali u centru Beograda, pred dolazak važnih gostiju iz sveta, bilo i primene gole fizičke sile. Nekad su to činili pripadnici MUP-a, a nekad i sama građevinska inspekcija! Naravno, bilo je i povređenih, onih koji su gubili život za vreme pregovora, protesta i nakon njihovih okončanja. Selektivna je bila i „pravda“, i reagovanje na „zaboravnost“ novih preduzetnika (od odbijanja da isplati dugove za zarade, staž, lečenje... do nezakonitog otkaza), a koje je država manje ili više tolerisala. Kada su protesti postajali radikalniji, usledila su nova obećanja ili jednostavna

saopštenja da se ranije obećano ne može ispuniti.

Efikasnost blokada saobraćaja i državnih institucija u Srbiji je opadala što su se tranzicija i privatizacija približavale svojoj završnoj fazi. Glavni razlog je u nejednakoj društvenoj moći njihovih učesnika-radnika, novih/starih preduzetnika i političkih elita na vlasti. Ove poslednje su se često pozivale na rušenje ugleda pred „međunarodnom zajednicom“, odbijanje „stranih investitora“, a sad i na odlučujući uticaj svetske krize za postojeće socijalno stanje. Nasuprot njima su se našli sve siromašniji radnici i pripadnici drugih društvenih slojeva, ali i malobrojni i moćni privatnici i ljudi iz slobodnih profesija. Što je društveni položaj učesnika blokada i protesta bio viši, to su one trajale kraće i bile efikasnije. Najmanje efikasne su bile blokade saobraćaja od strane poljoprivrednika, bivših i aktuelnih radnika privatizovanih preduzeća, bez obzira koliko je u njima učestvovalo lica. Na tok izražavanja nezadovoljstva i reakcije vlasti značajno su uticali spoljni faktori („međunarodna zajednica“), ali i vreme proteklo od prethodnih i (ne)najavljenih lokalnih i republičkih izbora. Ukratko rečeno, efikasnost, masovnost, dužina trajanja, način organizovanja blokada i javnih demonstracija nezadovoljstva i (ne)solidarnost ostalih građana sa njihovim pokretačima, bili su daleko manji nego kod onih u EU i razvijenim kapitalističkim zemljama sveta. U tom pogledu razlikovali smo se i od radnika i građana u bivšim jugoslovenskim republikama, a još više od zemalja u kojima je tranzicija ranije počela a privatizacija okončana. Reakcije naših radnika, ali i građana, na poteze vladajuće elite u ublažavanju posledica svetske ekonomske krize sasvim su suprotne onima u pomenutim društvima. Glavni razlog je u fragmentaciji društvenih grupa i prirodni vladajućih političkih i ekonomskih elita. Najmasovnije žrtve tih procesa su manuelni radnici, koji gube osnovne ekonomske i druge pretpostavke da prežive. Veliku zaslugu za to imaju i brojne političke stranke i sindikalne organizacije, kojima nisu važni uslovi u kojima žive, rade i gube posao radnici. Za legitimitet vladajućih elita oni su sasvim nebitni.

UMESTO ZAKLJUČKA

Istraživanje sindikata, materijalnog položaja radničke klase, privatizacije, štrajkova i tranzicije Srbije dovelo je do važnih rezultata. Oni se najkraće mogu svesti na sledeće: 1. Tranzicija je u Srbiji stvorila društvo kapitalističke periferije. Nastala je nova klasna struktura. Vladajuća

kapitalistička klasa, posebno politička elita, je interesno zavisna od „međunarodne zajednice“. Ona nema modernizacijske potencijale da unapredi ekonomiju i društvo. 2. Radnička klasa je doživela ekonomsku, socijalnu i političku propast. Razmrvljena je, marginalizovana i dovedena na rub apsolutnog siromaštva. Ona nema niti autentične sindikate niti političke stranke, koje bi štitele njene najvažnije klasne interese. 3. Tranzicija društva je obavljena po neoliberalnom modelu, sa svim posledicama koje ga prate. Nastala je nova klasna struktura, u kojoj glavni kanali vertikalne socijalne mobilnosti postaju zatvoreni za uspon radnika i ostalih manuelnih slojeva. 4. Privatizacija je pogrešno svedena na ekonomsku, a ova na masovnu, brzu, oročenu prodaju najvrednijih preduzeća. Rezultat je rast nezaposlenosti, siromaštva i pad konkurentnosti privrede, koja za razvijenim članicama EU zaostaje sedam decenija. 5. Otpor radnika privatizaciji, za koju je većina građana rekla da je „čista pljačka“, poprimao je različite oblike, od štrajkova u krugu preduzeća, do masovnih javnih protesta i štrajkova gladu. Svoj očaj najugroženiji radnici izrazili su i višemesečnim demonstracijama na javnim mestima, pa i samopovređivanjem. 6. Nije bilo ozbiljnije političke organizacije i uzajamne podrške u pojedinačnim zahtevima. Učesnici protesta su najčešće tražili raskid ugovora sa nesavesnim vlasnikom, ali nisu tražili rešenja van sistema. Ozbiljne korake u tom pravcu činili su učesnici protesta u Jugoremediji, koja je pod pritiskom vlasti otišla u stečaj! Uspešni štrajkači često su imali solidarnost drugih radničkih grupa. 7. Nasuprot nezadovoljnih radnika bili su novi poslodavci, lokalne i republičke vlasti, državne institucije i većina pisanih i elektronskih medija. Najčešće ih je „disciplinovala“ policija, ali i privatno obezbeđenje angažovano od vlasnika preduzeća. 8. Broj štrajkova u Srbiji se povećavao što se privatizacija ubrzavala, ali se struktura učesnika menjala. Nakon klasičnih radničkih slojeva na red su tokom poslednje decenije tranzicije došli i zaposleni u javnim preduzećima i javnim službama. 9. Dominira niska organizovanost štrajkača, nepostojanje štrajkačkih fondova i strategije sindikata primerene novim uslovima. Stoga je većina štrajkova pokrenuta mimo starih i novih sindikata i njihovih centrala. 10. Kraj privatizacije u Srbiji je ujedno i kraj postojanja radničke klase „po sebi“. Dokrajčena je kroz tzv. prvobitnu akumulaciju kapitala, oblikovanu interesima globalizovanog stranog i domaćeg kapitala.

Dr Nada G. Novaković

Izdavač:
Učitelj neznalica i njegovi komiteti
Imenovati TO ratom
CZKD
Urednik:
Ivan Zlatić
Dizajn i prelom:
Matija Medenica
Štampa:
Fotokopirnica „Student“

Kingdom of the Netherlands

National Endowment
for Democracy

Supporting freedom around the world

Projekat finansiraju Evropska unija kroz Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava i Holandska Ambasada u Beogradu po programu Matra Embassy Programme.

Sadržaj ovog štampanog materijala je isključivo odgovornost CZKDa i ni pod kojim okolnostima se ne može smatrati da odražava stav Evropske unije.